

Roel Jennissen
Godfried Engbersen
Meike Bokhorst
Suzanne de Leeuw
Mark Bovens
Laura Mulder

**MIGRATIE-
DIVERSITEIT
BETER IN BEELD**

Migratiediversiteit beter in beeld

De serie 'Working Papers' omvat studies die in het kader van de werkzaamheden van de WRR tot stand zijn gekomen. De verantwoordelijkheid voor de inhoud en de ingenomen standpunten berust bij de auteurs. Een overzicht van alle webpublicaties is te vinden op www.wrr.nl.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
Buitenhof 34
Postbus 20004
2500 EA Den Haag
Telefoon 070-356 46 00
E-mail info@wrr.nl
Website www.wrr.nl

Migratiediversiteit beter in beeld

*Roel Jennissen, Godfried Engbersen, Meike Bokhorst, Suzanne de Leeuw,
Mark Bovens en Laura Mulder*

Rapporten aan de Regering nrs. 68 t/m 94 zijn verkrijgbaar in de boekhandel of via Amsterdam University Press (www.aup.nl).
Alle *Rapporten aan de Regering* en publicaties in de reeksen *Verkenningen* en *Working papers* zijn beschikbaar via www.wrr.nl.

Vormgeving binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Omslagafbeelding: Textcetera, Den Haag
Working Paper nummer 16

ISBN 978 94 90186 23 4

WRR, Den Haag 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

INHOUD

Voorwoord	7
1 Inleiding	9
2 Het geavanceerder operationaliseren van etnische diversiteit	11
3 Effecten van etnische diversiteit	15
3.1 Ongekend hoge diversiteit – superdiversiteit?	17
3.2 Onderliggende diversiteit	18
3.3 Interdimensionale diversiteit – superdiversiteit?	19
4 Conclusie en Discussie	21
Literatuur	23
Bijlage I	27
Bijlage II	33

VOORWOORD

In Amsterdam en Den Haag bestaat inmiddels iets meer dan de helft van de bevolking uit eerste en tweede generatie migranten. Deze migranten komen uit alle delen van de wereld, verschillen sterk in economische positie, in migratiemotieven, in verblijfsduur en in verblijfsstatus. Toch dringt deze zeer diverse werkelijkheid nog niet goed door in het publieke bewustzijn. Ook veel onderzoekers hanteren een grofmazige indeling van migrantengroepen, waarmee het niet goed mogelijk is om migratiediversiteit in beeld te brengen. In deze web-publicatie stellen wij als alternatief voor om bij het meten van migratiediversiteit een geavanceerde index (de Herfindahl-Hirschman-Index) te gebruiken. Deze index geeft de kans weer dat twee willekeurig geselecteerde personen uit de populatie tot verschillende etnische groepen behoren.

Het working paper 'Migratiediversiteit beter in beeld' is een werkdocument van het WRR-project 'Migratiediversiteit'. In dit working paper komen de vragen aan de orde hoe we migratiediversiteit het beste kunnen meten en op welke manieren migratiediversiteit effect kan hebben op maatschappelijke problemen en kansen. Deze publicatie biedt zeker nog geen afgerond analytisch en methodisch kader. Suggesties zijn daarom zeer welkom.

In het bredere WRR-project 'Migratiediversiteit' staat de vraag centraal hoe (de)centrale overheden het beste kunnen omgaan met groeiende migratiediversiteit in steden en regio's. Voor adequaat lokaal beleid is inzicht in de complexiteit van de huidige migratiediversiteit een eerste vereiste.

1 INLEIDING

De gevolgen van internationale migratie met Nederland als bestemming zijn uitgebreid bestudeerd. Zo is de integratieproblematiek als gevolg van de immigratie in kaart gebracht in verschillende edities van het *Jaarrapport integratie*, een publicatie die alternerend door het CBS en het SCP wordt vervaardigd.¹ En ook de relatie tussen (netto) immigratie en de Nederlandse economie is onderzocht.²

Kenmerkend voor dergelijk onderzoek is dat het zich toespitst op een beperkt aantal migrantengroepen. Aanvankelijk richtte de aandacht zich vooral op Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen (e.g. Veenman en Roelandt 1994; Vermeulen en Penninx 1994; Veenman 1996). Later kwamen daar specifieke vluchtelingengroepen bij (met name uit Afghanistan, Iran, Irak en Somalië) (e.g. Kalsbeek 1997; Dourleijn en Dagevos 2011). En recentelijk kwam er aandacht voor nieuwe Europese arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië (e.g. Heyma et al. 2008; Engbersen et al. 2011; Gijsberts en Lubbers 2015). Deze dominante 4-4-3 formatie in het onderzoek naar processen van integratie doet echter onvoldoende recht aan de grote migratiediversiteit die Nederland nu kenmerkt.

De heterogeniteit binnen migrantengroepen was tot het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw relatief gering. Daarom lag het niet voor de hand om nader onderzoek te doen naar de effecten van de *diversiteit* van de aanwezige migrantenpopulatie bovenop de effecten die betrekking hebben op de kenmerken van de verschillende migrantenpopulaties. Vertovec (2007) beargumenteert dat de immigratie naar het Verenigd Koninkrijk vanaf de jaren tachtig wordt gekenmerkt door een toenemende diversiteit op verschillende dimensies, zoals herkomstland, verblijfsduur en opleidingsniveau.³ Dit geldt ook voor veel andere Noordwest-Europese landen. De WRR achtte het daarom van belang om na te gaan of diversiteit *an sich*, los van de kenmerken van de migranten die zich in Nederland bevinden, invloed heeft op bepaalde sociaaleconomische ontwikkelingen. Inmiddels is de daad bij het woord gevoegd en is de WRR gestart met het project ‘Migratiediversiteit’ waarin wordt onderzocht hoe (de)centrale overheden het beste kunnen omgaan met groeiende migratiediversiteit in steden en regio’s. De vragen die in dit paper aan de orde komen zijn:

1. Hoe kunnen we migratiediversiteit het beste meten?
2. Op welke manieren kan migratiediversiteit een effect hebben op maatschappelijke ontwikkelingen?

Migratiediversiteit staat dus centraal. Het gaat daarbij bijvoorbeeld niet om de vraag of het uitmaakt voor de economische ontwikkeling van een gemeente dat er naast de autochtone bevolking bijvoorbeeld 1000 Belgen wonen. De vraag is eerder

of de economische ontwikkeling *ceteris paribus* gunstiger is in een even grote gemeente waar naast de autochtone bevolking 500 Belgen en 500 Duitsers wonen in vergelijking met de hiervoor genoemde gemeente met 1000 Belgen.

Hoe we het concept migratiediversiteit gaan operationaliseren en hoe we deze diversiteit in Nederland adequaat in kaart kunnen brengen⁴ komt aan de orde in hoofdstuk 2. Daarin worden ook de uitkomsten van een aantal manieren waarop dit kan gebeuren gepresenteerd. In hoofdstuk 3 gaan we gedetailleerd in op de verschillende aspecten van de effecten van migratiediversiteit. Het paper wordt afgesloten met een discussie en biedt zeker nog geen afgerond analytisch en methodisch kader. Suggesties zijn daarom zeer welkom.

2 HET GEAVANCEERDER OPERATIONALISEREN VAN ETNISCHE DIVERSITEIT

Er is in Nederland veel onderzoek gedaan naar de integratie van diverse migrantengroepen. Dat onderzoek en de daarmee gepaard gaande discussies richtten zich bijna zonder uitzondering op bepaalde migrantengroepen. Zoals hiervoor al is aangegeven ging het in Nederland aanvankelijk om Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen, vervolgens om grote groepen vluchtelingen zoals Afghanen, Iraniërs, Irakezen en Somaliërs, en recentelijk om arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië. De overige migrantengroepen worden vaak in de analyses meegenomen als geaggregeerde groepen ‘westerse allochtonen’ en ‘overige niet-westerse allochtonen’. Dit ondanks dat het hier meestal om zeer heterogene groepen gaat.

Begin 2014 woonden er in Nederland maar liefst 1,6 miljoen westerse allochtonen en ruim 730 duizend ‘overige’ niet-westerse allochtonen tegenover de ruim 1,25 miljoen personen behorende tot een van de zogenoemde grote vier ‘klassieke’ niet-westerse herkomstgroepen (te weten Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen). Aan het begin van deze eeuw kwam het Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden (SSB)⁵ van het CBS ter beschikking van sociaal-wetenschappelijk onderzoekers. Het SSB bevat microdata die betrekking hebben op de totale legaal in Nederland verblijvende bevolking. Hiermee werd het mogelijk om ook gedegen kwantitatief onderzoek te doen naar het reilen en zeilen van de specifieke herkomstgroepen, die voorheen veelal werden geschaard onder de overige in Nederland verblijvende herkomstgroepen. Dit is echter nog niet op grote schaal gebeurd.

Tot nu toe zijn er in de (Nederlandse) literatuur twee manieren gebruikt om etnische diversiteit te meten. De eerste en meest simpele methode is het gebruik van het percentage niet-westerse allochtonen als indicator voor diversiteit (e.g. van Beuningen et al. 2013; Savelkoul 2014; Huijts et al. 2014). De tweede methode is het gebruik van de Herfindahl-Hirschman-Index (HHI) (e.g. Lancee en Dronkers 2008; Tolsma et al. 2009; Gesthuizen et al. 2008; Putnam 2007; Gijsberts et al. 2008).

Van deze twee opties is de HHI de enige die daadwerkelijk etnische diversiteit meet in plaats van etnische concentratie. De HHI geeft de kans weer dat twee willekeurig geselecteerde personen uit de populatie tot verschillende etnische groepen behoren en wordt berekend met de volgende formule:

$$HHI = 1 - \sum_{i=1}^N s_i^2$$

Hierbij is s_i het aandeel van een bevolkingsgroep i in de totale bevolking en N het aantal bevolkingsgroepen. De onderzoeker kan zelf bepalen hoeveel groepen er meegenomen worden in de index. In het Nederlandse onderzoek is het gebruikelijk om de eerdergenoemde indeling te gebruiken met alleen de grote vier groepen niet-westerse allochtonen (Surinamers, Turken, Marokkanen, Antillianen), aangevuld met een groep westerse allochtonen, een groep overig niet-westerse allochtonen en een groep autochtonen (e.g. Tolsma et al. 2009; Lancee en Dronkers 2008).

Hoewel de HHI eenvoudig te berekenen is, wordt de andere indicator – het percentage niet-westerse allochtonen – toch nog regelmatig gebruikt. Dit komt doordat er tussen de HHI op basis van de hierboven genoemde groepen en het percentage niet-westerse allochtonen op gemeenteniveau een hoge correlatie van 0,85 bestaat (Gijsberts et al. 2008). Op basis van deze hoge correlatie zou men kunnen aannemen dat in de Nederlandse context, het percentage niet-westerse allochtonen een goede indicator is van etnische diversiteit en het niet nodig is de HHI te gebruiken (e.g. van Beuningen et al. 2013).

In het WRR-onderzoek naar migratiediversiteit wordt echter gedetailleerder gekeken naar de (overige) herkomstgroepen. Bovendien kijkt de WRR ook naar verschillen in opleidingsniveau en verblijfsduur. De operationalisatie van diversiteit zal gebeuren door de herkomstgroep (volgens de CBS-definitie of op een enigszins hiervan afwijkende manier) van individuen mee te nemen. Hierbij wordt een geavanceerdere HHI gebruikt. Het is mogelijk om in de HHI een veel breder scala aan etnische groepen op te nemen dan tot nu toe gebruikelijk is. Door de groepen in de categorieën westerse en niet-westerse allochtonen verder op te splitsen en in kleinere deelgroepen op te nemen in de HHI, wordt er meer recht gedaan aan de werkelijke etnische diversiteit in Nederland (zie bijlage 1 voor een uitgebreide beschrijving van hoe dit in deze studie is gedaan). Op deze manier probeert de WRR een adequaat beeld te krijgen van de meerwaarde van veel verschillende nationaliteiten en herkomstgroepen. Dit geldt in het bijzonder voor de grote steden: Amsterdam kent bijvoorbeeld 177 nationaliteiten, Rotterdam 176 en Den Haag 160.

Het is aannemelijk dat door dit geavanceerder gebruik van de HHI de correlatie met het percentage niet-westerse allochtonen afneemt. Op basis van data van het CBS hebben we een eerste poging gedaan om meer groepen in de HHI op te nemen; de resultaten op gemeenteniveau zijn gepresenteerd in tabel 2.1.

Tabel 2.1 Top 15 van meest diverse gemeenten op basis van het percentage niet-westerse allochtonen en de Herfindahl-Hirschman-Index*, 1 januari 2015

	Gemeente	% niet-westers	[HHI]	Gemeente	HHI	[% niet-westers]
1	Rotterdam (+2)	37,38%		Amsterdam (+1)	0,734	
2	Amsterdam (-1)	34,70%		Den Haag (+1)	0,732	
3	Den Haag (-1)	34,68%		Rotterdam (-2)	0,712	
4	Almere (+2)	29,34%		Diemen (+2)	0,636	
5	Schiedam (+3)	27,54%		Vaals (+192)	0,615	[4,24%]
6	Diemen (-2)	27,29%		Almere (-2)	0,610	
7	Capelle a/d IJssel (+3)	21,88%		Amstelveen (+2)	0,606	
8	Utrecht (+3)	21,74%		Schiedam (-3)	0,604	
9	Amstelveen (-2)	19,50%		Delft (+4)	0,536	
10	Lelystad (+12)	19,44%	[0,485]	Capelle a/d IJssel (-3)	0,535	
11	Zaanstad (+12)	19,32%	[0,484]	Utrecht (-3)	0,532	
12	Zoetermeer (+4)	19,01%	[0,494]	Eindhoven (+4)	0,527	[18,24%]
13	Delft (-4)	18,98%		Rijswijk (+5)	0,526	[16,80%]
14	Vlaardingen (+11)	18,84%	[0,473]	Wassenaar (+59)	0,522	[9,65%]
15	Arnhem (0)	18,43%		Arnhem (0)	0,500	

* Tussen haakjes achter de gemeentenaam het verschil op de ranglijst in vergelijking met de alternatieve in deze tabel gepresenteerde methode om diversiteit te meten.

Als we de HHI vergelijken met het percentage niet-westerse allochtonen, valt meteen een behoorlijk verschil op. Gemeenten met veel westerse allochtonen, zoals Vaals en Wassenaar, komen links in de tabel niet voor, maar staan hoog op de ranglijst als we de HHI als maatstaf gebruiken. Dit wijst erop dat een belangrijke vorm van etnische diversiteit bij het gebruik van het percentage niet-westerse allochtonen verborgen blijft die we in dit onderzoek wel proberen te ondervangen. Toch is de (rang)correlatie tussen de hier berekende HHI en het percentage niet-westerse allochtonen ondanks deze verschillen nog steeds hoog (ongeveer 85%). Aangezien de HHI ook mede wordt berekend op basis van de aanwezige westerse allochtonen in een gemeente hebben we in bijlage II ter aanvulling ook een tabel opgenomen met daarin de top 15 van gemeenten met het hoogste percentage allochtonen (dus zowel westers als niet-westers).

Zoals gezegd zijn er nog twee andere dimensies waarlangs de diversiteit van een regio kan worden bepaald. Allereerst is dat de verblijfsduur van de aanwezige allochtonen. Een mogelijkheid zou kunnen zijn om daarbij drie categorieën te onderscheiden: korter dan 2 jaar in Nederland, 2 tot 10 jaar, en 10 jaar of langer. Tweedegeneratie-allochtonen zouden allemaal tot de derde categorie gerekend kunnen worden. Een andere dimensie waarop diversiteit tot uiting kan komen, is in de mate waarin het opleidingsniveau van de migranten verschilt.

De economische literatuur herbergt een aantal artikelen waarin pogingen worden ondernomen om maten voor multidimensionale diversiteit te ontwikkelen (e.g. Bossert et al. 2011; Ciommi en Savaglio 2015). Door de resultaten van deze exercities te gebruiken, zouden etniciteit, verblijfsduur en opleidingsniveau allemaal in een maat kunnen worden opgenomen om een zeer breed beeld van diversiteit te krijgen. Hoewel we deze methodes als waardevol beschouwen, zijn ze erg complex en zelden of nooit toegepast in onderzoek naar de gevolgen van migratie. Aangezien er nog een hoop winst te behalen valt met behulp van de relatief eenvoudige HHI wordt in ons onderzoek deze methode gehanteerd.

3 EFFECTEN VAN ETNISCHE DIVERSITEIT

Het WRR-project probeert mede in kaart te brengen op welke manier de diversiteit van migrantenpopulaties een effect kan hebben op bepaalde maatschappelijke problemen en kansen. In dit paper lichten we onze aanpak toe aan de hand van het voorbeeld van de mogelijke effecten van etnische diversiteit op criminaliteit. Criminaliteit is een groot maatschappelijk probleem dat samenhangt met een gebrekkige sociale cohesie binnen bepaalde sociale groepen en binnen bepaalde gebieden (e.g. Hirschfield en Bowers 1997; Schreck et al. 2009; Uchida et al. 2014). In het WRR-project zullen echter veel meer aspecten van sociale cohesie aan de orde komen, waaronder ook het ontstaan van verliesgevoelens bij burgers, maar ook effecten op de economie.

Voordat we ingaan op de verschillende manieren waarop diversiteit dit maatschappelijk fenomeen kan beïnvloeden, is het zaak de effecten van diversiteit te scheiden van andere effecten van migratie. De effecten van migratie op de maatschappij zijn onder te verdelen in *verplaatsingseffecten*, *compositie-effecten* en *diversiteitseffecten*.

Verplaatsingseffecten hebben betrekking op de migratiebeweging zelf. Verplaatsing van land A naar land B gaat zo goed als altijd gepaard met een zekere spanning. Migranten moeten wennen aan de gebruiken en gewoonten in het land van aankomst en hebben te maken met allerlei transactiekosten, bijvoorbeeld als gevolg van taalbarrières of een gebrekkige diploma-erkenning. Verder spelen hier ook zaken als culturele deviantie en dissonantie een rol. Culturele deviantie is het verschijnsel dat in andere culturen andere opvattingen over omgangsvormen en over de toelaatbaarheid van bepaald gedrag kunnen voorkomen (Korf et al. 2001; Driessen et al. 2002). Met culturele dissonantie wordt het verschijnsel bedoeld dat migranten leven tussen twee sterk verschillende culturen, namelijk die van het land van herkomst (van hun ouders) en die van het land waarin ze op het moment resideren. Dit kan leiden tot conflicten en problematisch gedrag, met name bij jongeren (Junger en Polder 1991; Driessen et al. 2002; Jennissen 2009).

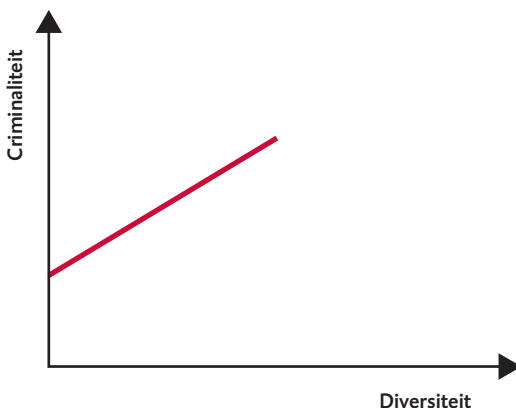
Compositie-effecten hebben betrekking op de samenstelling van de migrantenpopulatie en op de verschillen in relevante kenmerken van de afzonderlijke herkomstgroepen in een gebied. Binnen de migrantenpopulatie kunnen groepen migranten bijvoorbeeld verschillen in het gemiddelde opleidingsniveau en in de mate waarin zij last hebben van de negatieve effecten van de verplaatsing van het land van herkomst naar het land van aankomst.

Naast verplaatsings- en compositie-effecten kan migratie ook effecten op de samenleving hebben door zogenoemde *diversiteitseffecten*. Diversiteitseffecten treden op als een mix van bepaalde migranten in een gebied leidt tot een extra effect op een maatschappelijke of economische ontwikkeling dan dat we op basis van de verplaatsing- en compositie-effecten zouden verwachten. In feite zijn diversiteitseffecten dan ook interactie-effecten van de hoeveelheid migranten die te maken heeft met verplaatsingseffecten⁶ en de verschillen in de relevante kenmerken van de afzonderlijke herkomstgroepen (migrantengroepen en autochtonen) in een gebied.

De diversiteit van de (migranten)populatie kan men meten aan de hand van allerlei indicatoren, bijvoorbeeld land van herkomst, verblijfsduur, juridische status of opleidingsniveau. Het ligt echter voor de hand om in eerste instantie louter het land van herkomst als maatstaf te hanteren, aangezien dit een variabele is die specifiek betrekking heeft op diversiteit als gevolg van migratie. Diversiteit op basis van de andere hier genoemde eigenschappen kan net zo goed voorkomen in gesloten populaties (d.w.z. zonder migratie).

Figuur 3.1 laat een mogelijk effect⁷ zien van de diversiteit op basis van herkomstland (we noemen dat hier even gemakshalve etnische diversiteit) op de omvang van de criminaliteit.⁸ Dit veronderstelde positieve effect van diversiteit op criminaliteit zou men kunnen baseren op Hirschi's integratietheorie,⁹ met daarbij de assumptie dat de sociale binding van individuen in een samenleving met veel verschillende etnische groepen relatief lager is.

Figuur 3.1 Een mogelijk effect van etnische diversiteit op de criminaliteit in een regio

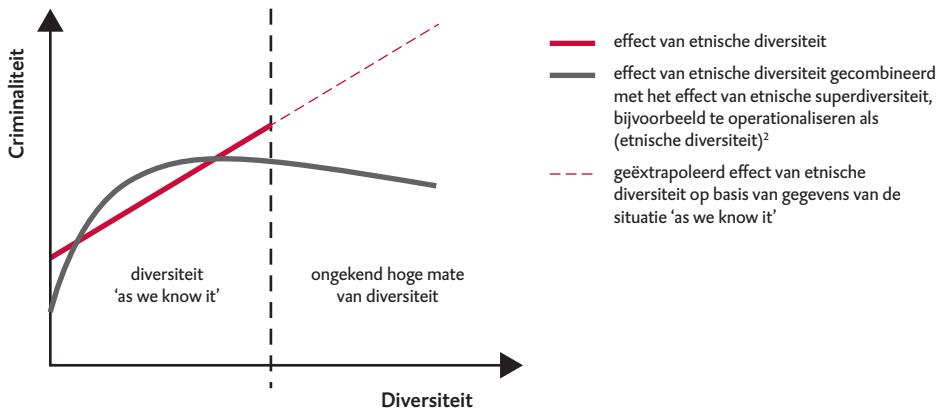
Onderzoek naar het in figuur 3.1 afgebeelde verband zou men onderzoek naar de effecten van diversiteit kunnen noemen en is voor andere indicatoren van sociale cohesie dan criminaliteit op buurtniveau al uitgevoerd in Nederland (e.g. Gijsberts

et al. 2008; Van der Meer en Tolsma 2014). Toch zijn op deze analyses, zoals we in de vorige paragraaf hebben gezien, wellicht nog aanvullingen mogelijk door etnische diversiteit op een geavanceerdere manier te operationaliseren.

3.1 ONGEKEND HOGE DIVERSITEIT – SUPERDIVERSITEIT?

Sinds het einde van de Koude Oorlog is in Europa het basispatroon van de internationale migratie veranderd van “mensen uit een klein aantal landen van herkomst naar een klein aantal gastlanden naar mensen uit een zeer groot aantal landen van herkomst naar een zeer groot aantal gastlanden” (Blommaert 2013). Het zou kunnen zijn dat de mogelijke kansen en problemen van migratiediversiteit extra groot of klein worden boven op wat we op basis van een lineair verband zouden verwachten als er sprake is van een ongekend hoge mate van migratiediversiteit. We hebben dan te maken met een additioneel effect van hoge diversiteit bovenop diversiteit. We proberen dit behulp van figuur 3.2 te verduidelijken.

Figuur 3.2 Mogelijke effecten van etnische diversiteit en (ongekend) hoge etnische diversiteit op de omvang van de criminaliteit in een regio

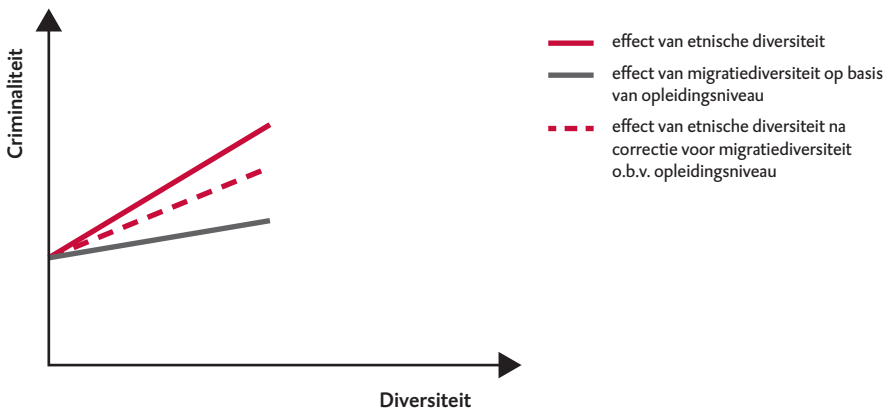
In figuur 3.1 gingen we er hypothetisch vanuit dat de relatie tussen etnische diversiteit en criminaliteit lineair was. Dit kan men uiteraard alleen baseren op de gegevens die op het meetpunt bekend zijn. In de situatie van figuur 3.2 hebben we de beschikking over data van een later meetpunt waarop de diversiteit is toegenomen tot een mate die tot dan ongekend was. Nu blijkt het effect van etnische diversiteit in dit fictieve geval bij nader inzien niet lineair te zijn. Bij een hoge mate van etnische diversiteit (superdiversiteit?) neemt de criminaliteit weer af.

3.2 ONDERLIGGENDE DIVERSITEIT

Zoals al is vermeld, is het herkomstland niet het enige aspect van diversiteit. Men kan ook kijken naar andere factoren, zoals de verblijfsduur of het opleidingsniveau.¹⁰ Sterker nog, een causaal verband tussen etniciteit (en etnische diversiteit) en criminaliteit bestaat logischerwijs niet als men ervan uitgaat dat de aangeboren risicofactoren die de kans op crimineel gedrag vergroten, niet variëren tussen de verschillende etnische groepen¹¹ en men de zogenoemde culturele factoren die de kans op deviant gedrag beïnvloeden, los ziet van de variabele ‘eticiteit’. Etniciteit is dan eigenlijk niet meer dan een lege variabele, die wordt gebruikt als proxy voor sociaaleconomische kenmerken die variëren tussen de verschillende herkomstgroepen, maar die we (nog) niet kunnen meten.

In figuur 3.3 zijn zowel de samenhang van migratiediversiteit op basis van herkomstgroep als de samenhang van migratiediversiteit op basis van opleidingsniveau met criminaliteit weergegeven. Verder is in deze figuur ook aangegeven wat van het effect van etnische diversiteit overblijft als we rekening houden met de diversiteit in het opleidingsniveau van de migrantenpopulatie.

Figuur 3.3 Migratiediversiteit op twee manieren bepaald en hun mogelijke effecten op de omvang van de criminaliteit in een regio

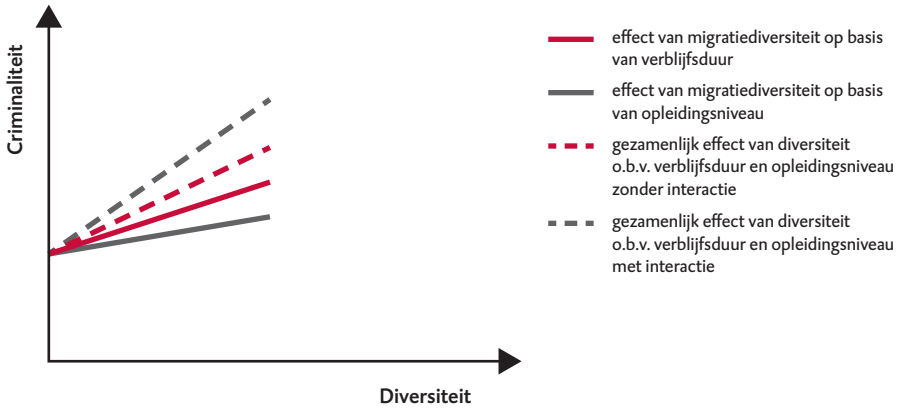

Onderzoek waarbij wordt geprobeerd om na te gaan welke soort migratiediversiteit in welke mate een maatschappelijk of economisch verschijnsel bepaalt, zou men onderzoek naar onderliggende migratiediversiteit kunnen noemen. Men probeert dan als het ware het effect van etnische diversiteit weg te verklaren door te kijken naar hoe deze etnische diversiteit is opgebouwd. Is het bijvoorbeeld grotendeels migratiediversiteit op basis van opleidingsniveau of op basis van verblijfsduur die uiteindelijk tot uitdrukking komt in een (schijn?)effect van etnische diversiteit?

3.3 INTERDIMENSIONALE DIVERSITEIT – SUPERDIVERSITEIT?

Met het begrip interdimensionale diversiteit proberen we aan te geven dat regio's mede bevolkt worden door migranten die vervolgens weer op basis van allerlei kenmerken (bijvoorbeeld nationaliteit, etniciteit, generatie, verblijfsduur, opleidingsniveau) onderling verschillen. In wezen gaat het om diversiteit in verschillende opzichten (dimensies) tegelijk, waarbij het goed mogelijk is dat personen van elkaar kunnen verschillen in het ene opzicht maar gelijk zijn in een ander opzicht. Dit wordt al snel een complex samenspel van factoren, dat door Vertovec (2007: 1025) wordt aangeduid met het begrip *super-diversity*. Om de zaak in zowel operationele als theoretische zin niet te complex te maken, is het verstandig om bij het zoeken naar het effect van interdimensionale diversiteit op maatschappelijk problemen en kansen, aparte analyses uit te voeren voor verschillende vormen van migratiediversiteit. Per analyse kan men waarschijnlijk maar twee of drie dimensies van migratiediversiteit meenemen. Het onderzoeken van de impact van interdimensionale diversiteit is in feite dan ook niet meer dan een zoektocht naar relevante – maar vaak complexe – interactie-effecten. Figuur 3.4 geeft een voorbeeld van een dergelijke zoektocht. In deze figuur zijn de hypothetische effecten van twee vormen van migratiediversiteit op de omvang van de criminaliteit afgebeeld. Het gaat om het effect van migratiediversiteit op basis van verblijfsduur (de rode lijn) en op basis van opleidingsniveau (de grijze lijn, die ook al is weergegeven in figuur 3.3). Als we deze twee effecten (d.w.z. de richtingscoëfficiënten van beide lijnen) bij elkaar optellen dan krijgen we de onderbroken rode lijn. Als we in dit geval echter een model schatten met daarin ook de interactievariabele tussen beide vormen van migratiediversiteit – 'migratiediversiteit o.b.v. verblijfsduur x migratiediversiteit o.b.v. opleidingsniveau' – dan blijkt het gezamenlijke effect van vormen van migratiediversiteit het beste te worden weergegeven door de onderbroken grijze lijn. Het verschil tussen de onderbroken en grijze en rode lijnen representeert een effect van interdimensionale migratiediversiteit. Als beide vormen van diversiteit tegelijkertijd plaatsvinden, genereert dit kennelijk een extra effect bovenop de twee afzonderlijke effecten. Het is uiteraard ook goed mogelijk dat de interactievariabele negatief blijkt te zijn. In dat geval zou de onderbroken grijze lijn zich onder de onderbroken rode lijn bevinden en hebben we te maken met een negatief interdimensionaal migratiediversiteitseffect.

Figuur 3.4 Migratiediversiteit op twee manieren bepaald, hun mogelijke hoofdeffecten en hun gezamenlijk effect met en zonder interactie op de omvang van de criminaliteit in een regio

4 CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Als antwoord op de eerste in dit paper gestelde vraag – hoe kunnen we migratiediversiteit het beste meten? – stellen wij voor de migratiediversiteit in Nederland te meten met behulp van een geavanceerde Herfindahl-Hirschman-Index (HHI) in plaats van met het percentage niet-westerse allochtonen. Op deze manier komt de migratiediversiteit van vooral expat- en grensgemeenten beter voor het voetlicht.

De tweede vraag van dit paper luidt: op welke manieren kan migratiediversiteit een effect hebben op maatschappelijke ontwikkelingen? Deze vraag sluit aan bij Vertovecs vraagstuk van *super-diversity*. Vertovec (2007) stelt dat de sociale wetenschappen voor een aantal uitdagingen staan met betrekking tot de toegenomen diversiteit binnen migrantenpopulaties in het Verenigd Koninkrijk (en in de rest van Noordwest-Europa). Een van die uitdagingen heeft te maken met methodologische innovatie. We dienen Vertovecs vraagstuk van de diversiteitstoename te onttrafen in een aantal deelproblemen: die van ongekend hoge, onderliggende en interdimensionale diversiteit. Deze deelproblemen kunnen we met bestaande technieken analyseren. Men zou zelfs een combinatie van de effecten die we hierboven omschreven als ‘ongekend hoge diversiteit’ en ‘interdimensionale diversiteit’ in een regressiemodel kunnen opnemen. De interpretatie hiervan wordt echter dermate moeilijk dat we analyses van dit soort verschijnselen beter kunnen overlaten aan kwalitatieve etnografische onderzoekers.

Dit paper laat ook zien dat effecten van onderliggende en interdimensionale migratiediversiteit in principe los staan van een sterk toegenomen diversiteit. Zolang de effecten van diversiteit niet veranderen bij toenemende waarden is er eigenlijk niks nieuws onder de zon. Dit laat echter onverlet dat binnen de sociale wetenschappen nog niet goed is uitgezocht wat de mechanismen achter de invloed van etnische diversiteit op bepaalde maatschappelijke fenomenen zijn. Is het bijvoorbeeld vooral de diversiteit van het opleidingsniveau of die van de verblijfsduur van migranten die er bij de verklaring van maatschappelijke kansen en problemen toe doet?

Een extra uitdaging bij het onderzoeken van de effecten van diversiteit die op een andere manier dan op basis van het herkomstland wordt geoperationaliseerd, is dat diversiteit zich ook voordoet bij de autochtone bevolking. Men moet eigenlijk ook de diversiteit onder de autochtone bevolking meenemen in de analyses als men de effecten van onderliggende of interdimensionale migratiediversiteit wil meten.

Zoals in de inleiding van hoofdstuk 3 is vermeld, is het van belang de diversiteitseffecten in onderzoek naar de gevolgen van migratie te scheiden van de verplaatsings- en compositie-effecten. Waarschijnlijk nemen deze twee laatstgenoemde

typen van effecten het leeuwendeel van de gevolgen van internationale migratie op sociale en economische ontwikkelingen in een regio voor hun rekening. Het is dan ook maar de vraag of diversiteitseffecten hier nog iets wezenlijks aan kunnen toevoegen. Toekomstig kwantitatief onderzoek naar de hierboven uiteengezette vormen van diversiteit moet dat uitwijzen

LITERATUUR

- Beuningen, J. van, H. Schmeets, K. Arts en S. te Riele (2013) *Samenhang tussen etnische diversiteit en criminaliteit: de rol van sociaal kapitaal*, Den Haag: CBS.
- Blom, M. en R. Jennissen (2014) 'The involvement of different ethnic groups in various types of crime in the Netherlands', *European Journal on Criminal Policy and Research* 20, 1: 51-72.
- Blommaert, J. (2013) *Superdiversiteit: Een inleiding*, www.superdiversiteit.com.
- Bossert, W., C. d'Ambrosio en E. la Ferrara (2011) 'A generalized index of fractionalization', *Economica* 78: 723-750.
- Castles, S., H. de Haas en M.J. Miller (2014) *The age of migration: International population movements in the modern world*, London: Palgrave Macmillan.
- Ciommi, M. en E. Savaglio (2015) *On a multidimensional diversity ranking with ordinal variables*, Sienna: Università de Sienna.
- Çolak, Y. (2006) 'Ottomanism vs. kemalism: Collective memory and cultural pluralism in 1990s Turkey', *Middle Eastern Studies* 42, 4: 587-602.
- Divercities (2014) *European policy brief. Governing diversity*, 28 February 2014.
- Dourleijn, E. en J. Dagevos (2011) *Vluchtelingengroepen in Nederland: Over de integratie van Afgaanse, Iraanse, Iraakse en Somalische migranten*, Den Haag: SCP.
- Driessen, F.M.H.M., B.G.M. Völker, H.M. op den Kamp, A.M.C. Roest en R.J.M. Moolenaar (2002) *Zeg me wie je vrienden zijn: Allochtone jongeren en criminaliteit*, Zeist: Kerckebosch.
- Engbersen, G., M. Ilies, A.S. Leerkes, E. Snel en R. van der Meij (2011) *Arbeidsmigratie in vieren. Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen*, Rotterdam: EUR.
- Engbersen, G., J. van der Leun en J. de Boom (2007) 'The fragmentation of migration and crime', *Crime and Justice* 35, 1: 389-452.
- Furstenberg, F.F. (2007) 'The making of the black family: Race and class in qualitative studies in the twentieth century', *Annual Review of Sociology* 33: 429-448.
- Gesthuizen, M., T. van der Meer en P. Scheepers (2008) 'Ethnic diversity and social capital in Europe: Test of Putnam's thesis in European countries', *Scandinavian Political Studies* 32, 2: 121-142.
- Gijsberts, M. en M. Lubbers (2013) *Nieuw in Nederland: Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen*, Den Haag: SCP.
- Gijsberts, M. en M. Lubbers (2015) *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie*, Den Haag: SCP.
- Gijsberts, M., T. van der Meer en J. Dagevos (2008) Vermindert etnische diversiteit de sociale cohesie?, blz. 309-336 in Schnabel, P., Bijl, R. en Hart, J. de (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008*, Den Haag: SCP.
- Heyma, A., E. Berkhout, S. van der Werf en B. Hof (2008) *De economische impact van arbeidsmigratie uit de MOE-landen, Bulgarije en Roemenië: Een studie naar omvang, aard en economische effecten van arbeidsmigratie*, Amsterdam: SEO.

- Hiebert, D., J. Rath en S. Vertovec (2015) 'Urban markets and diversity: Towards a research agenda', *Ethnic and Racial Studies* 38, 1: 5-21.
- Hirschfield, A. en K.J. Bowers (1997) 'The effect of social cohesion on levels of recorded crime in disadvantaged areas', *Urban Studies* 34, 8: 1275-1295.
- Hirschi, T. (1969) *Causes of delinquency*, Berkeley: University of California Press.
- House, R.J., P.J. Hanges, M. Javidan, P. Dorfman en V. Dorfman (2004) *Culture, leadership and organizations. The GLOBE study of 62 societies*, Thousand Oaks (CA): Sage.
- Huijts, T., G. Kraaykamp en P. Scheepers (2014) 'Ethnic diversity and informal inter- and intra-ethnic contacts with the neighbors in the Netherlands: A comparison between natives and ethnic minorities', *Acta Sociologica* 57, 1: 41-57.
- Jennissen, R.P.W., N.L. van der Gaag en L.J.G. van Wissen (2006) 'Searching for similar international migration trends across countries in Europe', *Genus: Journal of Population Sciences* 62, 2: 37-64.
- Jennissen, R.P.W. (2009) *Criminaliteit, leeftijd en etniciteit: Over de afwijkende leeftijdsspecifieke criminaliteitscijfers van in Nederland verblijvende Antillianen en Marokkanen*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Junger, M. en W. Polder (1991) *Achtergronden van delinquent gedrag onder jongens uit etnische minderheden*, Arnhem: Gouda Quint.
- Kalsbeek, W. (1997) Arbeidsinpassing van hoog opgeleide vluchtelingen in Nederland, in: Forum (red.), *We laten talent toch niet lopen*, Utrecht: Forum.
- Kalule-Sabiti, I., D. Lucas en Y. Amoateng (2003) 'Stripping South Africa of its human capital', *Development Bulletin* 62: 126-128.
- Korf, D.J., G.W. Bookelman en T. de Haan (2001) 'Diversiteit in criminaliteit: Allochtone arrestanten in de Amsterdamse politiestatistiek', *Tijdschrift voor Criminologie* 43, 3: 230-259.
- Kremer, M. (2013) *Vreemden in de verzorgingsstaat: Hoe arbeidsmigratie en sociale zekerheid te combineren*, Den Haag: Boom Lemma.
- Lancee, B. en J. Dronkers (2008) Etnische diversiteit, sociaal vertrouwen in de buurt en contact van allochtonen en autochtonen met de burens, *Migrantenstudies* 24, 4: 224-249.
- Liem, P. en T. Veld (2005) *De integratie van Surinamers: Voortgang en stagnatie. De sociaal-economische en sociaal-culturele integratie van Surinamers in Nederland*, Rotterdam: ISEO.
- Longhi, S., P. Nijkamp en J. Poot (2006) 'The fallacy of 'job robbing': A meta-analysis of estimates of the effect of immigration on employment', *Journal of Migration and Refugee Issues* 1, 4: 131-152.
- Meer, T. van der en J. Tolsma (2014) 'Ethnic diversity and its effects on social cohesion', *Annual Review of Sociology* 40: 459-478.
- Meissner, F. en S. Vertovec (2014) 'Comparing super-diversity', *Ethnic and Racial Studies* 38, 4: 541-555.
- Ng, C.H., S. Easteal, S. Tan, I. Schweitzer, B.K.W. Ho en S. Aziz (2006) 'Serotonin transporter polymorphisms and clinical response to sertraline across ethnicities', *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry* 30, 5: 953-957.

- Noskova, T., N. Pivac, G. Nedic, A. Kazantseva, D. Gaysina, E. Faskhutdinova, A. Gareeva, Z. Khalilova, E. Khusnutdinova, D. Kozaric Kovacic, Z. Kovacic, M. Jokic en D. Muck Seler (2008) 'Ethnic differences in the serotonin transporter polymorphism (5-HTTLPR) in several European populations', *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry* 32, 7: 1735-1739.
- Öberg, S. en H. Boubnova (1993) Ethnicity, nationality and migration potentials in Eastern Europe, blz. 234-256 in King, R. (red.), *Mass migration in Europe: The legacy and the future*, Londen: Belhaven.
- Oostindie, G. (2010) *Postkoloniaal Nederland: Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Putnam, R.D. (2007) 'E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century', *Scandinavian Political Studies* 30, 2: 137-174.
- Roodenburg, H., R. Euwals en H. ter Rele (2003) *Immigration and the Dutch economy*, Den Haag: CPB.
- Safa, H.I. (2005) 'The matrifocal family and patriarchal ideology in Cuba and the Caribbean', *Journal of Latin American Anthropology* 10, 2: 314-338.
- Samers, M. (2010) *Migration*, Londen: Routledge.
- San, M. van, J. de Boom en A. van Wijk (2007) *Verslaafd aan een flitsende levensstijl: Criminaliteit van Antilliaanse Rotterdammers*, Rotterdam: RISBO.
- Savelkoul, M. (2014) *Ethnic diversity and social capital: Testing underlying explanations derived from conflict and contact theories in Europe and the United States*, Enschede: Ipskamp.
- Scholten, P. (2014) 'The multilevel dynamics of migrant integration policies in unitary states: The Netherlands and the United Kingdom', blz. 150-174 in Hepburn, E. en Zapata-Barrero, R. (red.), *The politics of immigration in multi-level states: Governance and political parties*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Schreck, C.J., J.M. McGloin en D.S. Kirk (2009) 'On the origins of the violent neighborhood: A study of the nature and predictors of crime-type differentiation across Chicago neighborhoods', *Justice Quarterly* 26, 4: 771-794.
- Tolsma, J., T. van der Meer en M. Gesthuizen (2009) 'The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands', *Acta Politica* 44, 3: 286-313.
- Uchida, C.D., M.L. Swatt, S.E. Solomon en S. Varano (2014) *Neighborhoods and crime: Collective efficacy and social cohesion in Miami-Dade County*, Rockville (MD): NCJRS.
- Veenman, J. en Th. Roelandt (red.) (1994) *Onzeker bestaan: De maatschappelijke positie van Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen in Nederland*, Amsterdam: Boom.
- Veenman, J. (red.) (1996) *Keren de kansen: De tweede-generatie allochtonen in Nederland*, Assen: Van Gorcum.
- Vermeulen, H. en R. Penninx (red.) (1994) *Het democratisch ongeduld: De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*, Amsterdam: Het Spinhuis.

- Vertovec, S. (2007) 'Super-diversity and its implications', *Ethnic and Racial Studies* 30, 6: 1024-1054.
- Vliet, R. van der, J. Ooijevaar en E. Wobma (red.) (2014) *Jaarrapport integratie 2014*, Den Haag: CBS.
- WRR (1989) *Allochtonenbeleid*, Den Haag: SDU.

BIJLAGE I

Indeling van landen van herkomst van in Nederland verblijvende migranten in ruimere etnische groepen op basis van culturele kenmerken.¹²

In deze bijlage wordt uiteengezet hoe we tot de in het WRR-project Migratiediversiteit gebruikte indeling van de etnische groepen zijn gekomen. Behalve autochtonen worden ook Belgen, personen afkomstig uit Indonesië of het voormalig Nederlands-Indië, Turken en Marokkanen als afzonderlijke groep in de analyses opgenomen. De overige in Nederland verblijvende allochtonen zijn niet op landenniveau in de analyses opgenomen maar tot een grotere groep geaggregeerd. We hebben in deze studie gekozen voor een aggregatie op basis van culturele kenmerken. Hierbij gaan we uit van de overheersende cultuur van de in Nederland aanwezige migrantenpopulatie afkomstig uit het betreffende land en niet van de overheersende cultuur in dit land. Deze twee zaken komen overigens in de overgrote meerderheid van de gevallen overeen. De groepen die we onderscheiden, en waarvan de samenstelling hieronder is weergegeven, zijn:

ANGELSAKSISCHE LANDEN

In Angelsaksische landen staan liberale waarden als zelfredzaamheid, particulier initiatief, marktwerking, vrijheid en een beperkte sociale zekerheid centraal. De voertaal van de meeste inwoners van Angelsaksische landen is Engels. Ook Zuid-Afrika¹³ wordt tot deze landen gerekend.

DUITSTALIGE LANDEN

Duitstalige landen hebben de reputatie dat zaken als orde, regelmaat en het hechten aan hiërarchische gezagsverhoudingen hoog in het vaandel staan. Hierin wijken de inwoners van deze landen enigszins af van de Nederlandse cultuur. Ook de landen Zwitserland en Luxemburg behoren tot deze categorie, ondanks dat Duits niet de moedertaal is van een groot deel van de bevolking van deze landen.

SCANDINAVISCH LANDEN

De 'standaard' Scandinavische sociaaleconomische waarden verschillen van de Nederlandse doordat de zogenoemde gemengde markteconomie in deze landen door de bank genomen verder is doorgevoerd (uiteraard zijn er ook grote verschillen tussen deze landen onderling). We hebben het dan vooral over de nadruk op het maximaliseren van de arbeidsparticipatie, de bevordering van gendergelijkheid, en een sociaalzekerheidsstelsel dat bestaat uit egalitaire en uitgebreide uitkeringen.

MEDITERRAAN EUROPA

In deze landen wordt overwegend een Romaanse taal of Grieks gesproken. Dit geldt overigens niet voor Malta en Israël. Dit laatstgenoemde land heeft sowieso een wat bijzondere positie binnen deze groep.¹⁴ De mediterrane landen van Europa onderscheiden zich

van de overige Europese landen doordat traditionele familiewaarden een prominenter rol spelen. Zo bevinden zaken als echtscheiding, homoseksualiteit en extrafamiliale ouderenzorg zich nog enigszins in de taboesfeer.

MIDDEN- EN OOST-EUROPA

Tot Oost-Europa behoren de Europese landen die tussen de nasleep van de Tweede Wereldoorlog en 1990 een op een communistische leest geschoeide planeconomie hebben gehad. Dit kunnen ook landen zijn die voortgekomen zijn uit voormalige communistische staten zoals Tsjechië, Slovenië of Oekraïne. Alle personen die voor 1991 geboren zijn de voormalige Sovjetunie – dus ook in de voormalige Aziatische Sovjetrepublieken worden als een Oost-Europese allochtoon gezien. Dit is onvermijdelijk aangezien we van het overgrote deel van deze mensen de republiek van geboorte niet meer kunnen achterhalen in de bevolkingsstatistiek. Deze problematiek is waarschijnlijk niet erg groot, aangezien we kunnen aannemen dat het grootste deel van de allochtonen die voor het uiteenvallen van de Sovjetunie etnisch behoort tot de zogenoemde Oost-Slaven (Russen, Oekraïners en Wit-Russen).¹⁵ In Nederland verblijvende allochtonen die na 1991 zijn geboren in een Aziatische Sovjetrepubliek¹⁶ behoren niet tot de groep Midden- en Oost-Europeanen. Hierbij is weer een uitzondering gemaakt voor Armenië en Georgië. Deze overwegend christelijke landen in Transkaukasië worden, in tegenstelling tot het overwegend islamitische Turkstalige buurland Azerbeidzjan, ook tot de Midden- en Oost-Europese landen gerekend. Er is ook overwogen om de in Nederland verblijvende Bulgaren bij de Turkse bevolkingsgroep in te delen, aangezien het merendeel van de Nederland verblijvende Bulgaren waarschijnlijk behoort tot de Turkse minderheid afkomstig uit dit land.¹⁷ Aangezien het overgrote deel van de Turkse Bulgaren ook Bulgaars (een Zuid-Slavische taal) spreekt, hebben we ervoor gekozen om Bulgaren toch in de delen bij de groep Midden- en Oost-Europeanen. Personen met als herkomstland de DDR maken geen deel uit van deze ruimere etnische groep. De Midden- en Oost-Europese landen worden gekenmerkt door een economie in transitie. Deze transitie, die gekenmerkt wordt door een relatief grote onzekerheid en een hoge werkloosheid, heeft in deze landen geleid tot grote sociale problemen (denk bijvoorbeeld aan alcoholmisbruik).

ARABISCHE LANDEN

Dit zijn de landen waarin het merendeel van de bevolking Arabisch als moedertaal heeft. Deze landen zijn gesitueerd in Noord-Afrika en in het zuidwesten van Azië. Mauritanië, Tsjaad, Soedan en Djibouti maken, ondanks dat Arabisch de officiële taal van deze landen is, geen deel uit van deze groep landen omdat meer dan de helft van de inwoners (en waarschijnlijk ook van de in Nederland woonachtige allochtonen) tot etnisch niet-Arabische bevolkingsgroepen behoort. Marokko wordt, ondanks dat dit land onmiskenbaar trekken heeft van een Arabisch land, niet tot deze groep gerekend. De reden hiervoor is dat de migranten uit Marokko die in Nederland verblijven voor het grootste deel een andere migratiegeschiedenis hebben dan de migranten uit de overige Arabische landen. Veel Marokkaanse migranten behoren bovendien tot de niet-Arabische Riffijnse bevolking van Marokko.

SUB-SAHARA-AFRIKA

Dit zijn alle Afrikaanse landen met uitzondering van de landen die behoren tot de Arabische landen en Zuid-Afrika. In deze veelal straatarme landen met hun kunstmatig getrokken grenzen wonen vele etnische groepen waartussen vaak geweld is uitgebroken. Ook zijn verschillende staten na het terugtrekken van steun van het voormalige koloniale moederland of van één van de twee voormalige supermachten in het tijdperk van de Koude Oorlog geïmplodeerd, waardoor het wettelijk gezag totaal uit het openbare leven is verdwenen. Kortom, mensen uit deze herkomstlanden zijn vaak opgegroeid in een situatie waarin geweld, criminaliteit en wetteloosheid eerder regel dan uitzondering zijn.

LATIJS-AMERIKA

Onder de Latijns-Amerikaanse landen verstaan we hier alle landen van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika met uitzondering van de Verenigde Staten en Canada. Engelstalige landen in het Caribisch gebied zoals Jamaica, Trinidad en Tobago of de Bahama's worden in deze studie ook tot de Latijns-Amerikaanse landen gerekend. De relatief vaak voorkomende matrifocale gezinsstructuur – een eenoudergezin met een vrouw aan het hoofd – van de bevolking die afstamt van de voormalige slaven (e.g. Safa 2005; Furstenberg 2007) en de oorspronkelijk uit Zuid-Europa afkomstige machocultuur zou kunnen leiden tot culturele deviantie.

ZUID-AZIË

Dit zijn de landen die voortgekomen zijn uit het voormalige Britse rijk op het Indisch subcontinent. Ook personen met als herkomstland Nepal en Bhutan worden in deze studie als Zuid-Aziatische allochtonen gezien. In deze landen leven vele verschillende etnische en religieuze groepen waartussen met de regelmaat van de klok spanningen ontstaan, die vaak uitmonden in geweld.

CENTRAAL-AZIË

Dit zijn de landen in het geografische hart van Azië waar een Turkse of Perzische taal wordt gesproken. De islam is de meest voorkomende godsdienst in deze landen. Pakistan zou ook tot deze landen gerekend kunnen worden. Echter, hoewel er ook in Pakistan Perzische taalvarianten (bijvoorbeeld Pasjtoe of Beloetsji) worden gesproken, spreekt de meerderheid van de inwoners van dit land een Indo-Arische taal (bijvoorbeeld Punjabi, Sindhi of Urdu). Uiteraard wordt ook in Turkije een Turkse taal gesproken. We hebben ervoor gekozen om Turkije niet bij Centraal-Azië in te delen, omdat migranten uit Turkije, net zoals Marokkanen, een afwijkende migratiegeschiedenis hebben. Bovendien is geprobeerd Turkije onder invloed van het kemalisme om te vormen tot een moderne seculiere staat, waarbij bijvoorbeeld kerk en staat strikt van elkaar gescheiden zijn (e.g. Çolak 2006).

OOST-AZIË

In deze landen is de samenleving sterk beïnvloed door confucianistische denkbeelden. Het confucianisme streeft naar een stabiele samenleving waarin respect voor elkaar en voor de bestaande verhoudingen hoog in het vaandel staan.

ZUIDOOST-AZIË EN DE PACIFIC

Dit zijn landen in tropisch Azië die niet op het Indisch subcontinent liggen met uitzondering van Indonesië en de landen in Oceanië met uitzondering van Australië en Nieuw-Zeeland. Indonesië maakt geen deel uit van deze groep landen omdat de meeste allochtonen uit Indonesië/voormalig Nederlands-Indië die zich in Nederland bevinden (kinderen van) totoks of Indo's⁸ zijn.

RECENTE KOLONIËN

Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen vormen samen de groep 'Recente koloniën'. Migranten uit Suriname en de Antillen hebben een relatief grote kennis van de Nederlandse taal en cultuur. Toch zijn er ook de nodige culturele verschillen met de autochtone bevolking. Een voorbeeld hiervan is het relatief vaak voorkomen van de matrifocale gezinsstructuur onder Antillianen en Creoolse Surinamers (e.g. Liem en Veld 2005; Van San et al. 2007).

OVERZICHT: INDELING VAN LANDEN VAN HERKOMST IN VERSCHILLENDE ETNISCHE GROEPEN

Angelsaksische landen – Australië, Canada, Gibraltar, Ierland, Isle of Man, Kanaaleilanden, Nieuw-Zeeland, Verenigde Staten, Verenigd Koninkrijk, Zuid-Afrika

Duitstalige landen – Duitsland, Liechtenstein, Luxemburg, Oostenrijk, Zwitserland

Scandinavische landen – Denemarken, Faeröer Eilanden, Finland, Groenland, IJsland, Noorwegen, Zweden

Mediterraan Europa – Andorra, Cyprus, Frankrijk, Griekenland, Israël, Italië, Malta, Monaco, Portugal, Spanje

Midden- en Oost-Europa – Albanië, Armenië, Bosnië-Herzegovina, Bulgarije, Estland, Georgië, Hongarije, Kosovo, Kroatië, Letland, Litouwen, Macedonië, Moldavië, Montenegro, Oekraïne, Polen, Roemenië, Rusland, Servië, Slovenië, Slowakije, Tsjechië, voormalig Joegoslavië, voormalig Sovjet-Unie, voormalig Tsjechoslowakije, Wit-Rusland

Arabische landen – Algerije, Arabische Democratische Republiek Sahara, Bahrein, Egypte, Irak, Jemen, Jordanië, Koeweit, Libanon, Libië, Oman, Palestijnse Autoriteit, Qatar, Saudi-Arabië, Syrië, Tunesië, Verenigde Arabische Emiraten

Latijns Amerika – Amerikaanse Maagdeneilanden, Anguilla, Antigua en Barbuda, Argentinië, Bahama's, Barbados, Belize, Bermuda, Bolivia, Britse Maagdeneilanden, Brazilië, Chili, Colombia, Costa Rica, Cuba, Dominica, Dominicaans Republiek, Ecuador, El Salvador, Falklandeilanden, Frans Guyana, Grenada, Guadeloupe, Guatemala, Guyana, Haïti, Honduras, Jamaica, Kaaiman eilanden, Martinique, Mexico, Montserrat, Nicaragua,

Panama, Panamakanaal-zone, Paraguay, Peru, Puerto Rico, Sint Kitts en Navis, Sint Lucia, Sint Vincent en Grenadines, Trinidad en Tobago, Turks en Caicoseilanden, Uruguay, Venezuela

Sub-Sahara-Afrika – Angola, Benin, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Centraal Afrikaans Republiek, Comoren, Congo-Brazzaville, Congo-Kinshasa, Djibouti, Equatoriaal-Guinea, Eritrea, Ethiopië, Gabon, Gambia, Ghana, Guinee, Guinee-Bissau, Ivoorkust, Kaapverdië, Kameroen, Kenia, Lesotho, Liberia, Madagaskar, Malawi, Mali, Mauritanië, Mauritius, Mayotte, Mozambique, Namibië, Niger, Nigeria, Réunion, Rwanda, Sao Tomé en Principe, Senegal, Seychellen, Sierra Leone, Sint Helena, Soedan, Somalië, Swaziland, Tanzania, Togo, Tsjaad, Uganda, Zambia, Zimbabwe, Zuid-Soedan

Zuid-Azië – Bangladesh, Bhutan, Brits territorium in de Indische Oceaan, India, Maldiven, Nepal, Pakistan, Sri Lanka

Centraal-Azië – Afghanistan, Azerbeidzjan, Iran, Kazachstan, Kyrgyzstan, Oezbekistan, Tadzjikistan, Turkmenistan

Zuidoost-Azië en Pacific – Amerikaans Samoa, Brunei, Cambodja, Fiji, Filipijnen, Frans-Polynesië, Guam, Kiribati, Laos, Maleisië, Marshall eilanden, Myanmar, Nauru, Nieuw-Caledonië, Palau, Papoea Nieuw-Guinea, Salomon eilanden, West-Samoa, Thailand, Timor-Leste, Tonga, Tuvalu, Vanuatu, Vietnam, Cookeilanden

Oost-Azië – China, Hongkong, Japan, Macau, Mongolië, Noord-Korea, Singapore, Taiwan, Zuid-Korea

Recente koloniën – Suriname, voormalige Nederlandse Antillen (Caribisch Nederland, Aruba, Curaçao, en Sint-Maarten)

APART

België

Indonesië/voormalig Nederlands-Indië

Marokko

Nederland

Turkije

BIJLAGE II

Tabel b1 Top 15 van Nederlandse gemeenten met het hoogste percentage allochtonen, op 1 januari 2015

	Gemeente	Percentage allochtonen
1	Den Haag	51,15%
2	Amsterdam	51,07%
3	Rotterdam	49,32%
4	Vaals	48,61%
5	Diemen	41,31%
6	Almere	39,51%
7	Schiedam	38,65%
8	Amstelveen	38,19%
9	Capelle aan den IJssel	32,97%
10	Utrecht	32,52%
11	Delft	32,40%
12	Rijswijk	31,83%
13	Eindhoven	31,76%
14	Wassenaar	31,63%
15	Kerkrade	31,24%

Bron: CBS.

NOTEN

- 1 Van Vliet et al. (2014) van het CBS hebben de redactie van de meest recente versie voor hun rekening genomen. Daarbij wordt op basis van microdata, die betrekking hebben op de gehele in Nederland geregistreerde bevolking, aandacht besteed aan de integratie van minderheden op verschillende terreinen, zoals het onderwijs, de arbeidsmarkt, criminaliteit en demografisch gedrag (ruimtelijke spreiding, exogamie en fertiliteit).
- 2 De relatie tussen immigratie en economie is zeer complex. Deze relatie kan men bezien vanuit een financieel perspectief, vanuit het oogpunt van de gevolgen voor de arbeidsmarkt of vanuit een breed economisch perspectief (e.g. Kremer 2013). Het bestuderen van de eerste twee gezichtspunten, waarbij doorgaans onderscheid wordt gemaakt tussen de immigratie van hoog- en laagopgeleiden, is relatief een stuk minder complex en is dan ook vaker gedaan. Zo vonden Roodenburg et al. (2003) een mogelijk positief effect van immigratie van hoogopgeleiden en een mogelijk negatief effect van immigratie van laagopgeleiden op de overheidsfinanciën. Longhi et al. (2006) deden onderzoek naar de effecten van immigratie op de werkgelegenheid in Nederland. Zij vonden geen aanwijzing voor de veronderstelling dat immigratie ten koste zou gaan van de werkgelegenheid van de reeds in Nederland aanwezige bevolking. Als er wordt uitgegaan van een positief fiscaal effect of een positieve impact op de werkgelegenheid op de korte termijn, is het hiermee nog lang geen uitgemaakte zaak dat immigratie op termijn ook een positief effect heeft op de economische groei op lange termijn (het brede economische perspectief). Men heeft immers ook te maken met allerlei bijkomende zaken die een effect op de economische groei kunnen hebben, zoals verdringings-effecten op de arbeidsmarkt, eventuele gezinsmigratie en bijkomende kosten die gepaard gaan met de niet-economische – dat wil zeggen culturele, sociale en politieke – integratie van immigranten en hun kinderen.
- 3 De groeiende diversiteit van migratiebewegingen is in toenemende mate onderwerp van studie (cf. Castles et al. 2014; Samers 2010; Engbersen et al. 2007). Vertovec heeft daartoe het begrip superdiversiteit geïntroduceerd. Dit begrip heeft veel weerklank gevonden in wetenschap, beleid en samenleving. Het is vooral relevant gebleken voor het onderkennen van de gevolgen van migratiediversiteit voor grootstedelijke gebieden en voor het doordenken van gangbare perspectieven op migratie en integratie (e.g. Scholten 2014; Hiebert et al. 2015). De opvallend grote respons op zijn werk lijkt erop te wijzen dat Vertovec een begrip heeft weten te introduceren waarmee de steeds complexere migratiediversiteit preciezer is te duiden. De receptie van het artikel van Vertovec uit 2007 is namelijk indrukwekkend. Het wordt op grote schaal geciteerd binnen het vakgebied van migratie- en integratiestudies, maar wordt ook gebruikt binnen andere vakgebieden als rechten, economie, demografie, stadstudies, linguïstiek, onderwijs, sociaal werk, public health en sociale geografie (Meissner en Vertovec 2014, cf. *Diversity*, 2014).
- 4 In veel gevallen zal dit in het overkoepelde WRR-project van dit paper letterlijk gebeuren.
- 5 Voorheen het Sociaal Statistisch Bestand genoemd.

- 6 Rekening houdend met plafondefecten, aangezien meer migranten van een groep die al
ruimschoots is vertegenwoordigd in een gebied niet noodzakelijkerwijs tot meer diversiteit
hoeft te leiden.
- 7 Het effect van diversiteit op criminaliteit is in figuur 3,1 gelijk aan de richtingscoëfficiënt van
de rode lijn.
- 8 We gaan er hier dus hypothetisch vanuit dat het effect van diversiteit op criminaliteit, voor
zover we dat tot op heden hebben kunnen meten, bij benadering lineair is.
- 9 Deze theorie gaat ervan uit dat alle mensen geneigd zijn tot asociaal gedrag. Het hebben van
bindingen met de samenleving en een positieve houding ten opzichte van de maatschappij
zouden dit gedrag, dat zich onder keer kan uiten in criminaliteit, tegen kunnen gaan (Hirschi
1969).
- 10 Let wel, ook bij de verblijfsduur en het opleidingsniveau moeten we diversiteitseffecten weer
scheiden van compositie-effecten.
- 11 Het bij voorbaat uitsluiten dat zoiets dergelijks bestaat gaat echter te ver. Toch zijn er ook in
de internationale literatuur nauwelijks aanwijzingen te vinden dat er mogelijk een verband
bestaat tussen etniciteit en aangeboren risicofactoren die de neiging tot het vertonen van
deviant gedrag zouden kunnen vergroten. Wel bestaan er bijvoorbeeld studies waarin wordt
aangetoond dat de verschillende varianten van het serotonine-transportergen verschillend
verdeeld kunnen zijn over verschillende etnische groepen (Ng et al. 2006; Noskova et al.
2008). Variaties in dit gen worden geassocieerd met allerlei psychische stoornissen, met ver-
schillen in persoonlijkheidstrekken en met gedragsproblemen.
- 12 Deze indeling is voor een groot deel gebaseerd op de door Blom en Jennissen (2014) gehan-
teerde indeling, die gebruikt is in een onderzoek naar de betrokkenheid van verschillende
etnische groepen bij verschillende typen van criminaliteit. Blom en Jennissen splitsen de
groep westerse allochtonen echter niet verder op dan in de categorieën 'westers' en 'Oost-
Europees'. We willen in deze studie deze groep opdelen in meer dan twee categorieën.
De landenindeling van het GLOBE project (e.g. House et al. 2004) is hierbij als inspiratie
gebruikt.
- 13 Gedurende het apartheidregime in Zuid-Afrika was er al sprake van een uittocht van hoog-
opgeleide Engelstalige blanke Zuid-Afrikanen naar West-Europa (voornamelijk het VK),
Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland. In de roerige jaren na de omverwerping van
dit regime nam deze zogenoemde 'white brain drain' sterk toe (Kalule-Sabiti et al. 2003).
De Zuid-Afrikaanse gemeenschap in Nederland bestaat naar alle waarschijnlijkheid ook voor
het grootste deel uit blanke Zuid-Afrikanen, die cultureel het beste aansluiten bij de in
Nederland aanwezige Angelsaksische gemeenschap.
- 14 Zo ligt Israël überhaupt niet in Europa en heeft het allerlei afwijkende culturele eigenschap-
pen die behoorlijk afwijken van die van de overige landen (taal, religie, sterke transnationale
banden met de diaspora). Dat Israël is ingedeeld bij de Mediterrane landen is dan ook eerder
een gevolg van het ontbreken van een (beter) alternatief dan van een weloverwogen keuze op
basis van gemeenschappelijke culturele kenmerken.
- 15 Zelfs indien deze migranten geboren zijn in een niet-Slavische Sovjetrepubliek, is de kans dat
zij etnisch Slavisch zijn vrij groot. Ingegeven door de ontwikkeling van nieuwe landbouw-
gebieden in Centraal Azië en een politiek van Sovjetisering, die gepaard ging met Russifica-

tie, werden in de periode vanaf de jaren dertig tot en met de jaren zeventig veel Slaven aangezet om naar de niet-Slavische delen van de Sovjetunie te verhuizen (Öberg en Boubnova 1993). Na het uitvallen van de Sovjetunie keerden veel Slaven terug naar (Wit-)Rusland en Oekraïne of kozen zij voor emigratie naar landen buiten de voormalige Sovjetunie (e.g. Jennissen et al. 2006).

16 We hanteren hier de waterscheiding van de Oeral en de Kaukasus als grens tussen Europa en Azië en bekijken vervolgens in welk continent het merendeel van de bevolking van de betreffende staat woont. Zo worden Russen wel tot Midden- en Oost-Europeanen gerekend, maar Kazachen niet.

17 Bulgarije is een multi-etnisch land waarin naast Bulgaren ook aanzienlijke aantallen minderheden wonen. De grootste minderheidsgroep zijn de Turken, die volgens de officiële bevolkingsstatistieken ongeveer 10 procent van de totale bevolking van Bulgarije uitmaken. Gijsberts en Lubbers (2013) interviewden voor hun onderzoek 'Nieuw in Nederland: Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen' circa 400 in Nederland geregistreerde Bulgaren. Hiervan was volgens Gijsberts en Lubbers ongeveer de helft van Turks-Bulgaarse afkomst. Zij rekenen de Roma tot de etnische Bulgaren. De meeste Bulgaarse Roma behoren echter tot de Horohane. Dit zijn Turks-sprekende Roma. Tevens worden de Pomakken, een etnische minderheid die bestaat uit Slavisch-sprekende moslims, door Gijsberts en Lubbers tot de etnische Bulgaren gerekend. Ook hier kan men de nodige vraagtekens bij plaatsen.

18 Tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië verbleven ongeveer 300.000 Europeanen in de archipel. Deze groep bestond uit circa 100.000 totoks (Nederlandse immigranten en hun nakomelingen) en circa 175.000 Indo-Europeanen, ook wel Indo's genoemd. De laatstgenoemde groep bestaat uit nakomelingen uit relaties tussen (Indo-)Europeanen en inlanders die door de (Indo-)Europese ouder wettelijk werden erkend. Daarnaast woonden 20.000 à 30.000 niet-Nederlandse Europeanen in Nederlands-Indië (Oostindie 2010). In de periode van 1946 (de bersiap-periode) tot en met 1962 (de Nieuw-Guinea-crisis) kwamen er vele repatrianten naar Nederland.